

A KOMMUNIKÁCIÓ, MINT PARTICIPÁCIÓ¹

Demeter Márton

Demeter.Marton@uni-nke.hu

Bevezetés

A kommunikáció participációs felfogásának megértéséhez néhány előzetes fogalom rövid rekapitulációjára lesz szükségünk, amelyek részletesebb kifejtése jelen könyv további fejezeteiben megtalálható. A kommunikáció participációs elméletének megszületése környékén maga a participáció, mint kifejezés, még nem volt annyira divatos, mint manapság, s ekképpen lehetővé tette, hogy az elméletet tanulmányozók semleges viszonyuljanak a terminushoz, s volt rá remény, hogy jelentését az elmélet nagyjából pontosan rögzíthesse. Tette mindezt – többek között – abból a felismerésből adódóan, hogy a kommunikáció kifejezés rohamos elterjedése és mindennapi használatának nagyfokú változatossága lehetetlenné teszi terminus technikus módjára való használatát, s ekképpen a kommunikáció leírásához más terminusokat kell kölcsönvennünk, illetve definiálnunk. Ironikus módon azonban a modell bevezetése óta eltelt bő két évtized a participáció kifejezéssel ugyanazt tette, mint a huszadik század második fele a kommunikáció terminussal: divatszóvá vált, elterjedt mind a közbeszédben, mint a művészeti és tudományos közegben, nem is szólva a politikai diskurzusról. A participáció ma már a társadalmi jelenségek legszélesebb körének leírására használható, s valami olyasmit jelent, hogy egy adott közösség tagjai beleszólhatnak az őket is érintő döntésekbe. Gyakran jelenik meg a hatalomról való diskurzusban, s ilyenkor a participáció a hatalomban való részesedést jelenti – ami egyébként, mint erre hamarosan még visszatérek, tulajdonképpen nem idegen a kommunikáció participációs elméletének felfogásától sem.

A participáció kifejezés elterjedésének köszönhetően, míg húsz évvel ezelőtt a kommunikációnak a participációhoz való kapcsolata szükségszerű magyarázatra, maga a terminus pedig definiálására szorult, ma ez – látszólag – nincs így. A legtöbb művelt olvasó ma már rendelkezik valamilyen fogalommal a participációról, s talán használja is a kifejezést. Sőt, mi több: miközben a kommunikáció participációs elmélete épp azért vezeti be a participáció fogalmát, hogy a kommunikációt aktusként értelmező elméletekkel szemben a kommunikáció állapot-jellegét hangsúlyozza, ma azt látjuk, hogy a köznyelvben a participációt is egyre inkább aktusként, s nem állapotként tekintik. A Merriam – Webster szótár szerint például a participáció nem más, mint a részvétel aktusa (the act of participating). Természetesen a köznyelv megváltoztatása nem lehet célunk, mindössze annyi történt, hogy többletfeladatokat kell vállalnunk, s immáron nem csak a kommunikáció, de a participáció állapot-jellege mellett, illetve állapotként való értelmezése mellett is érveket kell felhoznunk.

¹ A tanulmány korábbi megjelenése: Demeter Márton (2024). Önálló tudomány-e a kommunikáció- és médiakutatás?. *In Medias Res*, 13(1), 22–41.

Ha azt mondtuk az imént, hogy a participáció a társadalmi diskurzusokban leginkább a hatalom kontextusában bukkan fel, akkor – a PTC terminusaival – ágenciákról kell beszélnünk. Az ágens a PTC szerint az az individuum vagy kollektíva (mondjuk azt: egyén vagy közösség) aki vagy ami problémát old meg. A problémamegoldásnak sokféle módja ismeretes, ezek közül talán – evolúciós értelemben is – a legfejlettebb az, amely valamilyen kommunikáció segítségével történik, hiszen ez jelentősen kibővíti a problémafelismerésben és megoldásban érdekelt ágens kapacitását. Szemben az eredendő, genetikusan vagy hardveresen kódolt kapacitásokkal (felkészültségekkel), melyeket meglehetősen hosszadalmas megváltoztatni, s időnként a változás irányát illetve az adaptáció sikerességét is nehéz kiszámítani, a kommunikáció útján felkészültségeink relatíve gyorsan és elég jól kiszámítható módon növelhetőek. A PTC szerint az ágensek időről időre – ha épp nem folyamatosan – problémákat ismernek fel és oldanak meg. A probléma szerkezete egyszerű: az ágens felismer egy adott állapotot, mely állapotnak ő maga is része (valamilyen formában), s ezt az állapotot értékeli egy kívánatos állapothoz képest. Ha az értékelés azzal az eredménnyel jár, hogy bizony a jelen állapot az elviselhetőnél távolabb esik a kívánatos állapottól, akkor ezt a távolságot – a két helyzet közti kritikus különbséget – az ágens igyekszik az elviselhetőség határain belülre szorítani, vagyis, miután a problémát felismerte, igyekszik azt meg is oldani. A problémamegoldáshoz akkor van szüksége a kommunikációra, ha önmagában nem rendelkezik azokkal a felkészültségekkel, amelyek a probléma megoldásához szükségesek, azonban tudja, hogy tehet szert eme felkészültségekre. Az ágens akkor tudja, hogyan férhet hozzá ezekhez a felkészültségekhez, ha először is hozzáférhetővé vannak téve (vagyis kommunikatívok), másrészt az ágens képes is hozzáférni ezekhez az adott helyzetben (ekkor beszélhetünk kommunikációról). Mi is történik akkor, ha egy, éppen problémába bonyolódott ágens ténylegesen hozzáfér a problémamegoldáshoz szükséges felkészültségekhez? Ekkor, és csakis ekkor, az ágensnek hatalmában áll megoldani a problémát, a hatalom terminust itt a hatókör értelmében használva; ekkor lesz az ágenciából, mint elvi lehetőségből aktuálisan ágencia: a hozzáférhető (kommunikatív) felkészültséget az ágens ténylegesen is megszerzi (kommunikáció), s így a kommunikációban kódolt felkészültség immáron az övé is lesz, hatalmába kerül, participálódik benne, ami azt is jelenti, hogy a problémamegoldásban hatalmi tényezővé válik (s nem pusztán elszenvedője, páciense annak, mint például azok, a döntéshozatali folyamatokból kivont személyek, akikre mindazonáltal a döntések kényszerítő erővel bírnak). A kommunikáció így voltaképpen egy hatalomra való meghívás elfogadása, ágenciával, hatalommal való felruházás is, ami természetesen nem, vagy nem feltétlenül politikai hatalmat jelent, hanem a problémába bonyolódott ágens számára a probléma megoldásával kapcsolatos hatalomra utal. E tekintetben igaz a régiek mondása: *Scientia potentia est*, s ennek megfelelően a tudás nem csak képesség, lehetőség, befolyás (potentia), de hatalom is.

Ebben a kontextusban érdemes ismét emlékeztetni arra, hogy a PTC megkülönbözteti a kommunikáció pusztá lehetőségét, a kommunikatívot, a kommunikációtól, mint a kommunikatív aktualizált állapotát. A tudás lehetősége még nem tudás, s a tanító csak akkor tanít, ha van, aki tanul. Hasonlóképp, a legtöbb, a kommunikációt valamiféle üzenetátadásnak értelmező elmélettel ellentétben a PTC a kommunikáció feltételül szabja a participációt, a ténylegesé válást. A kommunikáció nem képzelhető el a kommunikáció ágense nélkül: egy olyan ágens nélkül, aki a kommunikáció által többletfelkészültségre tesz szert, s aki ezáltal olyan problémamegoldás(ok)ra képes, mely(ek)re a kommunikáció nélkül nem lenne alkalmas. A kommunikációban az abban részesülő ágensek valami olyanra képesek, amire nem lennének képesek a kommunikáció kontextusán kívül: hatalmukban (ágenciájukban) áll ugyanis olyan, specifikus problémákat megoldani, melyek megoldására e részesedés (participáció) nélkül nem lennének képesek. Ahogy a hatalomnak, úgy a kommunikációnak is a tényleges a tűzpróbája: ez a káipócs, ez a döntő pillanat pedig a problémamegoldás itt és most-ja, az ágens ugyanis

csakis azokat a problémákat tudja megoldani, amelyek megoldására itt és most felkészült. A problémamegoldásban, és csakis abban, derül ki, hogy ténylegesen megtanultam-e valamit, ténylegesen tudok-e kezelni egy problémát, ténylegesen részesülök-e egy adott felkészültségben, valós-e egy előzetesen tulajdonított ágenciám.

A kommunikáció, mint tényleges részesülés és ezáltal mint tényleges ágencia hordozója, e tulajdonságánál fogva kitüntetett és fokozódó szerepet kap a társadalomkutatásokban, akár ki van mondva a kommunikatív jelleg, akár nincs. Annak felismeréséhez ugyanis, hogy a kortárs társadalmi kérdések legtöbbje, ha ugyan nem mindegyike, visszavezethető ágenciákra, a problémafelismerésre, problémakezelésre és problémamegoldásra, illetve az ehhez szükséges felkészültségek megteremtésére, s ha megteremtődtek, az ezekhez a felkészültségekhez való hozzáférésnek, vagyis kommunikáció kérdéseknek a kontextusaira, szükséges a kommunikációnak egy olyan elmélete, amely épp ezekre a, minden társadalmi jelenséget mozgató dinamikákra épít. S vajon egy ilyen elmélet alkalmas-e arra, hogy a kommunikációról szóló elméletek és egyáltalán a különféle akadémiai kommunikáció-fogalmak metanyelveként magukat az elméleteket is kommunikatívvá tegyék egymás felé? Ennek a kérdésnek utánajárva a fejezet arra tesz kísérletet, hogy néhány, egyébként egymástól gyökeresen eltérő kommunikációfelfogást egységes keretben, mégpedig a PTC keretében kezeljen. Célját tekintve e fejezet maga is problémát ismer fel, s próbál megoldani, mi több: a problémafelismeréshez és megoldáshoz szükséges felkészültségeket – szigorúan ezek megteremtése után – kommunikatívvá is teszi. Hogy lesz-e belőle kommunikáció, az természetesen már nem áll a szerző ágenciájában, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne törekedhetne fokozni annak lehetőségét, hogy az értelmezésben foglalt kommunikatív utóbb kommunikációvá is válhasson.

A kommunikációkutatás mint a tudomány világának intellektuális balkánja

Noha akár filozófiai, akár gyakorlati praxis szintjén valószínűleg igen régóta foglalkoznak kommunikációval professzionális szinten is, az, amit ma kommunikációkutatásnak hívunk, mindenesetre az Egyesült Államokban született és fejlődött ki (Peters 1999, Zelizer 2011). Ennek köszönhetően alapvető kommunikációelméleteink is amerikaiak, ezért akár azt is gondolhatnánk, hogy legalább a közös geopolitikai és kulturális gyökerek miatt a kommunikációkutatás – legalább valamilyen értelemben – egységes. Ez azonban távolról sincs így. A kommunikációkutatás napjainkban – legalábbis a nemzetközi diskurzusban – éppen hogy töredezettségéről, balkanizációjáról nevezetes, és a jelek szerint ezidáig nemigen történt meghatározó kísérlet ennek a töredezettségnek a felszámolására. A balkanizáció okai közül a kommunikációkutatók többet is említenek, ezek közül a legnyilvánvalóbb a nyelvi különbségek által okozott geográfiai töredezettség, ami egyébként valamennyi tudományt érint, de mégis elsősorban a társadalom és bölcsészettudományokat, melyek a természettudományoknál erősebben kötődnek a nyelvhez. Mivel a nemzetközi kommunikációkutatás nyelve minden kétséget kizáróan az angol, azok a geopolitikai lokációk, ahol az angol nem hivatalos nyelv, s legfőképp nem a felsőoktatás nyelve, lépéshátrányba kerülnek. Ez azt is jelenti, hogy az ilyen országokban tanult kutatóknak az angol nyelvet, pontosabban az akadémiai angol nyelvet és retorikát külön befektetésként, extra felkészültségként el kell sajátítaniuk, már amennyiben csatlakozni szeretnének a nemzetközi közösséghez. Ebben az esetben a participáció előfeltétele a nyelvi, kulturális és retorikai kompetencia, s – mint általában a nyelv esetében – a kommunikáció terjedelme egybeesik a participációval, hiszen magának a kommunikációnak a lehetőségét kell először is előteremteni a nyelvben, kultúrában és retorikában történő felkészültség megszerzése által. A hátrányos helyzetből induló kutatói közösség előtt ezért két út áll: internacionalizáció és participáció, vagy balkanizáció és gettósodás. Tévedés lenne azt gondolnunk, hogy a két alternatíva pusztán a nemzetközi nyelvhez való viszony különbségével

megmagyarázható, mint ez gyakran történik például a hazai diskurzusban. Az akadémiai nyelv és kultúra magas szintű elsajátítása – ide értve a módszertant, a diszkussziót vagy akár a referálás jellemzőit is – intellektuális értelemben feltétele a participációnak, s ennek megtagadása intellektuális értelemben, s nem „pusztán” nyelvi értelemben vezet balkanizációhoz, egymással nem kommunikáló kutatói közösségek kialakulásához. A kommunikációkutatás gettósodása ellen számtalan komoly törekvés indult az utóbbi 1-2 évtizedben Ázsiából Miike, Shi-xu, Afrikából Asante, Kelet-Európából Demeter (2019), a Közel-Keletről Muchtar et al. (2017), Alahmed (2020), Kozman (2021) vagy épp az Egyesült Államokból Waisbord (2019), s egy 2019-ben rendezett nemzetközi fórum (Ang et al. 2019) különböző kontinenseket képviselő kutatói egyként állították, hogy céljuk a participáció, és nem az izoláció. Természetesen hiba lenne ebben valamiféle általános attitűdöt látni, mely szerint a világ legkülönbözőbb szegmenseinek kommunikációkutatói nem vágnak másra, mint egy globális, participatív közösség létrehozására. Nyilvánvaló ugyanis, noha ez igen komoly s igen kevésbé észlelt módszertani hibára utal, ezekre a fórumokra eleve csak olyan kutatók nyernek meghívást, akik már beágyazottak a nemzetközi tudományos közösségbe, s ezekben a diszkussziókban a saját habitusuk és normáik szerint képviselik régiójukat. Fontos látni ugyanakkor, hogy az intellektuális balkanizáció hívei elsősorban azok, akik nem hallatják hangjukat a nemzetközi fórumokon, s ekképpen nem vesznek részt a globális diskurzusban. A kommunikációkutatás balkanizált jellegét tehát a különféle decentralizációs, de-westernizációs, dekolonizációs törekvések nem csökkentik, mert a kommunikációkutatás globális elitjét leszámítva a helyi intellektuális közösségek többnyire ma is el vannak zárva egymástól.

A participáció hiánya azonban nem pusztán centrum-periféria viszonyban értelmezhető, hanem az úgynevezett nemzetközi kutatói centrumban, vagyis a kommunikációkutatók nemzetközi közösségében is. Ezt a közönséget valóban a kommunikáció konstituálja, nem csak abban az értelemben, hogy egymással, vagy még gyakrabban, egymáshoz beszélnek, de leginkább abban az értelemben, hogy ugyanazokon a színtereken mutatkoznak. A tudományok esetében a színtér leginkább a tudományos eredmények kommunikációs platformjain, vagyis a nemzetközi folyóiratok hasábjait jelenti, s -kisebb részben- a nemzetközi konferenciákat. A nemzetközi kutatói közösség eme primitív felfogása alapján kaphatunk egy jól lehatárolható képet a diszkusszióknak tárgyáról: milyen a diszciplína állapota kommunikációs szempontból, ha diszciplína alatt most a nemzetközi közönséget értjük, mely esetében az előzőekben ismertetett nyelvi, kulturális és más geopolitikai tényezők nem hátráltatják a kommunikációt, s így az esetlegesen megfigyelhető fragmentáció vagy balkanizáció okait nem kereshetjük a szokásos geopolitikai narratíva alapján.

E kérdés elemzésekor érdemes Silvio Waisbord (2019) egy friss munkáját segítségül hívunk. Waisbord több szempontból is fontos lehet értekezésünk szempontjából. Egyrészt a szerző a nyugatról indult de-westernizációs retorika képviselője, aki többször is felszólalt a diszciplína amerikai megszállása ellen. Némileg árnyalja ezt a képet, hogy később, a *Journal of Communication* nagyhatalmú főszerkesztőjeként semmivel nem növelte a folyóiratban a nem-amerikai tartalom súlyát, főszerkesztősége alatt a perifériális régiókból érkező szerzők aránya éppoly minimális maradt, mint volt előtte (Demeter 2019). Mindenesetre a szerkesztősége lejárta után tapasztalatai összefoglalásaképp megírta a *Communication*. A *Post-Discipline* című munkáját (2019), melyben összefoglalja nézeteit a diszciplína állapotáról. Waisbord a *Journal of Communication*, a szakma legbefolyásosabb folyóiratának főszerkesztőjeként a szakma állapotának jelenleg a legnagyobb ismerője, hiszen az utóbbi 5 évben minden cutting edge kutatás, amely a legmagasabb szinten kívánt megjelenni, átment a kezei között. Évi több száz folyóiratcikk (és több ezer szakértői bírálat), a kommunikációkutatás valamennyi területéről, hiszen – tekintettel a folyóirat általános jellegére – a kommunikációtudomány valamennyi ágazata igyekszik betörni erre a vezető platformra. Ha valaki, akkor Waisbord tudja, hogy néz ki a diszciplína a huszonegyedik század harmadik évtizedének elején.

Waisbord diagnózisa nem megnyugtató, legalábbis nem akkor, ha a kommunikáció kommunikativitásában vagyunk érdekeltek. A szerző kifejti, hogy a folyóiratnak, mint az International Communication Association (ICA) vezető lapjának az lenne a feladata, s neki az volt a kitüntetett víziója, hogy az ICA szakosztályainak ténylegesen létező rendkívüli változatosságát a folyóirat is megjelenítse a legkülönbözőbb episztemikus, tematikus, elméleti és módszertani szinteken. Az elemzés eredménye néhány hívószóval jellemezhető legjobban, mint például a fragmentáció, a polifónia, a hiperspecializáció, sőt, a káosz. Waisbord-ot ez azonban nem nyugtalanítja, sőt, ellenkezőleg, azt állítja, hogy épp ez a mag-nélküliség, ez a meghatározatlanság adja a diszciplína lényegét, poszt-diszciplináris karakterét. A különféle elméleti, sőt különböző ontológiai felfogások a klasszikus diszciplínákra általában nem jellemzőek, legalábbis nem abban a mértékben, ahogy ez a kommunikációkutatókat jellemzi. Empirikus társadalomtudósként is azt látjuk, hogy kommunikációs folyóiratokban rendkívül sokféle kutató publikál rendkívül sokféle egyetemi tanszékről a szó szűkebb értelemben vett kommunikációkutatóitól kezdve mérnökökön, szociológusokon, orvosokon, nyelvészeken, politológusokon, pedagógusokon, jogászokon és közgazdászokon át egészen a számítógéptudományok képviselőiig, akik meglepő arányban vesznek részt a diszciplína alakításában: a 2017 és 2020 közötti időszakban nemzetközi szinten legtöbbet publikáló száz kutatónak mintegy harmada számítástudománnyal (computer science) foglalkozik. Természetesen a kommunikációtudományon kívül más diszciplínák is vannak poszt-diszciplináris állapotban, hiszen például a környezettudományok (environmental studies) vagy a migrációkutatás (migration studies) szintén arról nevezetes, hogy rendkívül sokféle tudományterület művelői publikálnak a témában. Ugyanakkor a kommunikációkutatáson kívüli poszt-diszciplinák esetében megjelenik egy jól körülhatárolható, a világban megtalálható valamely specifikus problémára irányuló fókusz, mint mondjuk a környezetvédelem vagy a migráció. A kommunikációkutatás esetében Waisbord szerint nincs ilyen fókusz, így nem létezik a kommunikációkutatók valódi közössége sem: ennek a közösségnek a megteremtése még várat magára. Egyelőre azonban, így a szerző, a kommunikációkutatás mint tudományterület egy intellektuális szempontból inkoherens, anarchikus képződmény.

A kommunikációk, mint participációk

A kommunikációkutatás sokszínűségének problémájával, illetve ennek a sokféleségnek a bemutatásával óriási terjedelmű irodalom foglalkozik. Az erre a jelenségre irányuló kutatások több évtizedes múltra vezethetőek vissza, azonban nagy adatmintán alapuló elemzésekre csak a modernebb tudományometriai és bibliometriai kutatások vállalkozhattak, jellemzően az utóbbi két évtizedben. Annak kutatása, hogy a kommunikációtudomány mely területeket ölel fel, s hogyan súlyozott a létező diverzitás, elvileg kétféle módon történhet: a kommunikációs tanszékeken dolgozó kutatók publikációnak elemzésével, illetve a kommunikációs lapokban megjelent cikkek (és az azokra érkező hivatkozások) elemzésével. Elméleti szinten mindkét megközelítés jól indokolható. Az első a hivatalos kommunikációkutatók vizsgálatát célozza, a második a kommunikációtudomány nyilvánosságát vizsgálja, s mindkét megközelítés mellett releváns érvek hozhatók fel: a diszciplína határait végeredményben a bennük munkálkodó ágensek jelölik ki, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a kommunikáció nyilvánossága felől nézve is behatárolható a terület működése. Ugyanakkor mindkét módszernek megvannak a specifikus korlátjai is: a kutatók publikációs habitusának vizsgálata során számos olyan publikációs platform is bekerül a vizsgálatba, amely magát nem minősíti kommunikációs lapnak, hanem például a politikatudomány, a szociológia, a pszichológia vagy a computer science területét jelöli meg identitásául. Egy ilyen elemzés eredményként, egyfelől, megállapításaink csak a kommunikációkutatók szakmai nyilvánosságára vonatkozhatnak,

ennek a nyilvánosságnak azonban csak egy része az, ami specifikusan kommunikáció-tudományi, s jelentős összemosódásokat fogunk látni más tudományterületekkel. Másfelől, ez a típusú elemzés nem tud mondani semmit azokról az ágensekről, akik ugyan kommunikációtudományi lapokban publikálnak, de nem kommunikáció tanszékeken dolgoznak. Silvio Waisbord egy rögtönzött elemzésében megmutatta, hogy a Journal of Communication-be érkezett cikkek kevesebb, mint fele származik név szerint is kommunikáció tanszékeken dolgozó kutatóktól, s jelentős mennyiségű anyag érkezik más tanszékek munkatársaitól. A második módszer, vagyis a kommunikációtudományba sorolt tudományos folyóiratok elemzése szintén korlátos, csak az ellenkező irányból nézve, mint az előzőekben kritizált eljárás. A publikáció platformok elemzésekor a kommunikációkutatás nyilvánosságának teljességére rátekintést kapunk, ismereteink azonban homályosak maradnak maguknak a kommunikációkutatónak a vonatkozásában, hiszen nem magától értetődő, hogy minden kommunikációkutató kommunikációs lapokban – és nem például pszichológiai, szociológiai vagy politikatudományi folyóiratokban – publikál. Egyik módszer sem tökéletes tehát, de egymást kiegészítik, s ekképpen a két eljárás együttes alkalmazása eléggé pontos képet adna a diszciplína helyzetéről: hogy ez a komplex vizsgálat nem jellemző, az abból fakad, hogy a kivitelezés rendkívül nehézkes, s ez elsősorban az egyéni karrierutak elemzésénél tapasztalható. A kommunikációkutatók publikációs habitusát ugyanis csak manuálisan gyűjtött adatokkal, és az adatok alapján az egyes kutatók azonosítása illetve publikációs tevékenységük részben manuális elemzése révén lehet vizsgálni, ami mind humán erőforrás, mind idő tekintetében költséges eljárás. Nem véletlen tehát, hogy az egy-egy diszciplína természetéről szóló empirikus elemzések elsősorban tudományometriai és bibliometriai módszerekkel, számítógépes adatgyűjtéssel és analízissal valósulnak meg. A kutatók ezután a kapott adatokat tartalomelemzésnek vetik alá, s a megállapított klaszterszám alapján besorolják a kódolt területeket egy-egy klaszterbe (Freelon 2013).

Jelen fejezet szempontjából azonban sem a publikációs habitusok, sem a publikációs mintázatok kutatásai nem szolgálják céljainkat, hiszen mi a kommunikációról szóló elméletek alapvetéseit és problémafelvetéseit kívánjuk a PTC nyelvére fordítani, igazolván, hogy – a jelenlegi nemzetközi fősodor feltételezésével ellentétben – lehetséges olyan közös alapot találni, melyben a kommunikációs rátekintések sokfélesége egységes szemléletben mutatható be. Ennek érdekében az alábbiakban néhány olyan kommunikációfelfogást igyekszem a PTC keretrendszerében rekonstruálni, melyeket a szakma vezető lapjainak böngészése során találtam, figyelve arra, hogy ezek a felfogások a kommunikációkutatás széles köréből merítsenek. Kutatásom során a szakma vezető lapjait és feltörekvő folyóiratait egyaránt áttekintettem, igyekeztem a legfrissebb fejleményekre koncentrálni. Ezért a legtöbb olyan területet kihagytam az elemzésemből, melyeket évtizedek óta kutatunk, s melyek nagy része egyébként már elemzésre került a PTC keretrendszerében is valamely vonatkozó gyűjteményes kötetben (Horányi 2006). Így ehelyütt nem ejtek szót a közvetlen emberi kommunikáció, az általános tömegkommunikáció, a politikai kommunikáció, a diskurzuselemzés, a kritikaelmélet, a public relations és a marketing vagy a retorika területeiről, s igyekeztem a legfrissebb cutting edge területeket vizsgálni, melyekről ezidáig nem született ilyen jellegű analízis. A folyóiratok áttekintése után arra jutottam, hogy jelen fejezet keretein belül négy terület vizsgálatára koncentrálok, jelesül a hálózatkutatásokra (network science), a digitális újságírásra (digital journalism), a társadalomtudományos big data (big data and society) kutatásokra és az egészségkommunikációra (health communication). A röviden elemzett tudományterületeket a PTC alkalmas terminusain keresztül írjuk le. Megállapítjuk az elemzett területek probléma-fogalmát, megkeressük a vonatkozó szignifikáció-fogalmat és a szignifikáció elérhetőségét biztosító jellemvonásokat. Végül megvizsgáljuk, hogy a már elérhetővé tett szignifikációkat ténylegesen hogyan és milyen feltételek mentén érik el a participációba bevont, vagyis a kommunikáció állapotában lévő ágensek. Az elemzések során

olyan, az adott területre jellemző, konkrét kutatásokat vizsgálók, melyek egy-egy szerteágazó részterület legfrissebb kérdéseire vonatkoznak, és konkrét in real life problémaként (nem pedig elméleti kérdésként) vetik fel őket, a kommunikáció elméletei ugyanis véleményem szerint egy ilyen már-már kaotikus diszciplína esetében leginkább a mainstream kutatások előfeltételezésein keresztül vizsgálható.

A PTC-re való fordítások sikeressége a fordíthatóság hipotézisét nem verifikálja, maximum korroborálja. Ugyanígy, a fordítás sikertelensége a hipotézist nem falszifikálja, hanem a rendszer módosításának szükségességére hív fel. Természetesen a fordítások eredményeképp létrejött szövegek önmagukban nem mondanak semmit a fordítás sikerességéről, de utat engednek a kritikai diszkusszióknak (például azért, mert felkínálják a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek összevetésének lehetőségét). A PTC mint interlingva, azt állítja, hogy terminológiájával képes a szemiotikai szövegek fordítására. Egy L_i kód szerint szabályosan képzett s_i szövegnek az L_j kód szerint szabályosan képzett s_j szöveg ténylegesen fordítása (jobban mondva: *egymásnak* ténylegesen fordításai, vagyis egymással az F szimmetrikus relációban vannak), amennyiben egy L_i, L_j vonatkozásában kompetens $\langle a_i \rangle$ ágens számára s_j, s_i jelentése azonosként mutatkozik. Ez tekinthető a tényleges fordítás intenzionális kritériumának. Ugyanakkor megfogalmazható egy extenzionális kritérium is, mely szerint egy L_i kód szerint szabályosan képzett s_i szövegnek az L_j kód szerint szabályosan képzett s_j szöveg ténylegesen fordítása (jobban mondva: *egymásnak* ténylegesen fordításai, vagyis egymással az F szimmetrikus relációban vannak), amennyiben egy L_i, L_j vonatkozásában kompetens $\langle a_i \rangle$ ágens számára s_j, s_i extenziója azonosként mutatkozik. Ez tekinthető a tényleges fordítás extenzionális kritériumának (Demeter 2014). Mindezekből az is következik, hogy a fejezet soron következő részében olvasható fordítások és interpretációk végeredményben próbálkozások, melyek sikerességét a későbbi kutatás fogja igazolni vagy elvetni.

A network, mint kommunikáció

A hálózatkutatás, noha a topológia részeként hosszú hagyományra tekint vissza, a mai értelemben vett, nagy adathalmazokra épülő alkalmazott hálózatkutatások, kiváltképp a társadalomtudományokban, csak az utóbbi két évtizedben váltak divattá. A kommunikációval való kapcsolat a network science esetében egészen világos, sőt, más, tranzaktív vagy interaktív kommunikáció modellekkel szemben a hálózatos megközelítés kommunikáció-fogalma szinte teljes mértékben egybevághat a PTC-nek a kommunikációt állapotként felfogó koncepciójával. A hálózatok esetében beszélhetünk irányított és irányítatlan gráfokról egyaránt, s csak az irányított gráfok alkalmasak a szó szorosabb értelmében vett tranzakciók, például információáramlás modellezésében, az irányítatlan gráfok esetében erre nincs szükség. Fontos megjegyezni, hogy minden irányított gráf alapja egy olyan topológia, amely problémamentesen leírható az élek irányítottságára való hivatkozás nélkül, vagyis az irányítatlan gráf, minden gráf fogalom alapja, mindig egy állapotot, s nem egy folyamatot mutat. Az irányítatlan gráf állapota minden áramlás, tranzakció vagy interakció feltétele: amely élek között nincs kapcsolat, ott semmi nem transzmisszálható, a kapcsolatokkal nem rendelkező szögponthoz képest külsődlegesek, nem részei annak. Érdekes, hogy az összekapcsolt részeket, tehát azon szögponthoz halmazát, amelyek mindegyike elérhető egymásból, a hálózatkutatásban gyakran közösségnek (community) nevezik, és a hálózatkutatás egyik ágazata a szó szoros értelmében közösségkutatás (community detection), melyre specifikus algoritmusok állnak a kutatók rendelkezésére. Az elérhetőség – vagyis a kommunikatív – egy network esetében tulajdonképp egy szabad végződésű él tételezése, amelyhez elvi szinten egy szögponthoz csatlakozhat, s ezzel épp a kommunikáció állapota valósul meg. Az a szögponthoz, mely az élet kibocsátja, létrehozza, elérhetővé teszi az általa tételezett

szignifikációt – legyen az bármilyen típusú – s ha egy másik szögpontra ezt a kommunikatívot ténylegesen is eléri: megvalósul a kommunikáció.

Nem meglepő módon a hálózatkutatások problémafelvetései topológiai természetűek, melyeket azonban könnyen átfordíthatunk kommunikációs problémákká. A hálózat esetében – némi leegyszerűsítéssel – kétféle problémátípussal találkozhatunk: magának a hálózatnak, mint közösségnek (community, közösség, komponens) a problémájával, illetve a hálózatban participáló egyes szögpontok (reprezentáljanak bármit) problémáival. Az első esetben a hálózat, amennyiben rendelkezik az ágensektől elvárható tulajdonságokkal (ezeknek nem kell feltétlenül tudatosnak lenniük) a kapcsoltság fenntartására és lehetőség szerint a hálózat terjedelmének növelésére evolvál. Vagyis: a hálózat a lebomlás (a kapcsolatok, élek felbomlása) ellen, a stabilitás fenntartása és a számára optimális esetben a kapcsolatok növelésére, sűrűsödésre (ugyanannyi szögpont közötti nagyobb számú kapcsolat létrehozására), vagy a szögpontok számának maximalizálása törekszik (akár az élek számának minimalizálása árán). Sűrűsödésre példa lehet a neocortex idesejt állományának viselkedése, ahol a születéstől kezdve az idegsejtek hálózatában az idegsejtek száma csökken, mivel a hálózat az idegsejtek számának maximalizálása helyett a kapcsolatok számának maximalizálására törekszik. Terjeszkedésre inkább a különféle rosszindulatú daganatok szolgálnak példát, ahol a rákos sejtek számának növelése – akár a szöveteken való túlterjeszkedés által is – figyelhető meg, de ilyen a villamoshálózatok, az Internet vagy a kutatói hálózatok mintázata is, természetesen különböző típusú, olykor nehezen visszakövethető vagy definiálható ágenciákkal.

Egy friss kutatásban például (Volker 2020) a társadalmi tőke (social capital) felhalmozódásának és a társadalmi hálózatok kiterjedésének kapcsolatát vizsgálta dinamikus gráfokkal. A kutatás azzal az érdekes eredménnyel zárult, hogy, noha az életkor előrehaladtával az ágensek részesedése szempontjából nézett társadalmi hálózatok mérete csökken, a hálózatokban megtestesült társadalmi tőke nő. Ez felhívja a figyelmet a participáció analízisének szükségességére, hiszen önmagában topológiai tulajdonságokkal nem lehet leírni sem a participációt, sem a kommunikációt: a kommunikatívban létező felkészültségeknek ugyanis sem a mértéke, sem elérésük módja nem egységes. Egy network elemzés egészen nyilvánvaló módon kell, hogy figyelembe vegye az elérés e két tulajdonságát, s diszciplinárisan ezt nagyon egyszerű módon: az élek és a szögpontok súlyozásával éri el. A kommunikatív szempontjából a szögpontok ebben az esetben magukat a felkészülteket (melyek operadionalizálhatók és mérhetők), az élek pedig az elérés mikéntjét (a szignifikációk típusait) mutatják. A társadalmi tőke hálózatos fogalma a PTC terminusaiban az élek (szignifikációk) súlyait, illetve az egyes szögpontokban kötött tudások és felkészültségek kvantitatív és kvalitatív jellemzőit, a hálózat mérete pedig a szignifikációk által összekapcsolt felkészültségek nominális értékeinek összegét jelenti (vagyis, egyszerűbben fogalmazva, a szögpontok számának egyszerű összegét). Másként megfogalmazva: a kommunikatív ebben az esetben magát a hálózatot, mint topológiát jelenti, a hálózat mérete pedig a kommunikatívban összekapcsolt ágensek számának növekedésével növekszik. A kommunikatív itt csak a felkészültségek helyeként (architektúrájaként, topológiájaként) jelenik meg, nem mond semmit ezek tényleges eléréséről. A kommunikáció a hálózaton belül már a tényleges elérésekre vonatkozik, s itt merülhet fel az a kérdés is, hogy vajon ezekből a felkészültségekből az ágensek milyen mértékben (milyen sebességgel, milyen sáv szélességben, stb) részesülnek. Amit a szociális hálók elemzése társadalmi tőkének nevez, az a PTC terminusaiban nem más, mint a kommunikáció és a kommunikatív különbsége, ahol a kommunikatívban rögzített felkészültség, mint a potenciális kommunikáció (ténylegesen elért felkészültség) előfeltétele, csak bizonyos mértékben mutatkozik meg a kommunikációban (az aktuális, tényleges elérésben), és még a gyakorlatban valószínűleg kivitelezhetetlen „ideális” participáció esetében sem lehet a kommunikáció terjedelme (a ténylegesen elért tudások mértéke) nagyobb, mint ami a kommunikatívban potenciálként megtalálható. Volker tanulmányában (2020) és több hasonló

hálózat kutatási projektben (Molina et al. 2020) bemutatott megfigyelés tehát úgy fordítható le, hogy az életkor előrehaladtával a „lehetséges” határai szűkebbek, azonban az „aktuális” tartalma nagyobb, mint korábbi szakaszokban. A kommunikatív tere szűkül, a „még megtanulható” birodalma csökken, miközben a kommunikáció, a felkészültségekben való tényleges részesülés mértéke nagyobb. A PTC szerinti analízisből ugyanakkor az is kiderül, hogy a társadalmi hálózatokban használt tartalmi kifejezések, mint például a társadalmi erőforrás (resource) vagy társadalmi tőke (social capital) mind felkészültség jellegűek, mégpedig kivétel nélkül olyanok, melyeket kizárólag a kommunikatívban való részesülés, tehát kommunikáció révén tudunk megszerezni. Nem véletlen, hogy a társadalmi hálózat kutatások egy jelentős része – különösen a társadalmi tőkével kapcsolatos kutatások – nagy mértékben koncentráltak arra a kérdésre, hogy az emberek hogyan jutnak munkához. Ezek a kutatások arra a tényre is rávilágítanak, hogy a kommunikatívban foglalt felkészültség(ek) eléréséhez alkalmasint többféle út is vezet: a társadalmi hálózat kutatásokban például szokásos a társadalmi pozíciókhoz (például munkahelyhez) segítő társadalmi tőkét többféle éllel jelölni, mint amilyenek például a családi, a baráti és az ismerősi kapcsolatokat jelző élek. Világos, hogy ezeknek az éleknek az esetében a felkészültségekhez való elérésnek más az extenzitása: a családtagok esetében általában nagyobb, mint a pusztán ismeretségek esetében. Ez a jelenség az előzőekhez hasonlóan éppúgy leírható a kommunikatív szerkezetének bemutatásával, hiszen az „elérhetővé tenni” aktusa vagy épp az „elérhetőnek lenni” állapota maga is elemezhető. A társadalmi kapcsolatokra visszautalva, felkészültségeimet, ide értve felhalmozott társadalmi tőkém, más módon teszem elérhetővé különböző ágensek számára: felkészültségeim máshogy kommunikatívok a gyermekeim felé, akik felé ez reményeim szerint szinte korlátlan – más kérdés, hogy akarnak-e benne részesülni: lesz -e belőle kommunikáció, – és átlagos egyetemi hallgatóim felé, ahol ez a munkahelyi fogadóórákra és (általában) az általam oktatott tárgyakra korlátozottan jelenik meg, s ennél többre (általában) nincs is szükség.

Kommunikáció a digitális újságírásban

Maga a digitális újságírás (digital journalism) egy újfajta kommunikációs mezőt címkéz, amely egy professzionális módszertani hagyomány reformját, módosítását is jelenti, s ekképpen a digitális újságírás az újságírótól a klasszikus sztenderdek ismeretén kívül (s olykor azok helyett) egészen új felkészültségeket vár el, melyek digitális komputációkra épülnek. Tipikusan ilyen felkészültségek a data scraping – szoftveres, részben automatikus adatgyűjtés weboldalakról – vagy az automatizált szövegalkotás. Mindkét esetben azt látjuk, hogy az újságírói szintéren megjelenik a számítógép (pontosabban: az algoritmusok) ágenciája, s a kommunikatív megteremtésében, sőt maguknak a szignifikációknak az előállításában is új ágensek jelennek meg, melyek architektúrája különbözik a szintér szokásos ágenseinek architektúrájától. Nem csak a szignifikációk létrehozásának módja változik (elsősorban az automatizált szövegalkotáson keresztül), de a szignifikációk elérésének (információszerzésnek) a módjai is, s ezek egyre inkább komputerezált természete okán szokásos az újságírás kvantitatív fordulatáról beszélni (Petre 2013). A digitális újságírásra amellet, hogy az újságírói munkafolyamatba algoritmusokat rendel – mind az információszerzés, mind a szövegalkotás folyamataiban – az is jellemző, hogy az újságíró, klasszikus mediatori szerepétől kissé eltérő módon, a közönséget közvetlenül is odakapcsolhatja az adatok forrásához: olyan kommunikáció helyzetet teremtve ezzel, amelyben a mediációra – a szó szűkebb értelmében – már nincs is szükség. A digitális újságíró inkább valamiféle összekötő vagy kalauz, mint mediátor, felkészültsége szerint meghatározva pedig olyan újságíró, aki az algoritmusok és komputációs módszerek magas szintű ismerője, és aki a hírek megszerzésében, értékelésében, híranyagok előállításában, bemutatásában és terjesztésében egyaránt képes automatizált

módszerekkel dolgozni (Thurman 2019). Összekötő szerepére a medializált valóságban – tipikusan a social media hálózatokban – azért is szükség van, s ez a digitális újságíró szerepfelfogásában is tükröződik, mert az újságírói munka, s ekképpen a professzionális hírtartalom előállítás és alkalmas terjesztése (tipikusan, megint csak a social mediában) komoly fegyver lehet a social media filterbuborékok és echo chamber-ek kipukkasztásában (Geiß et al. 2021).

A digitális újságírásban magasabb szinten arra is lehetőség van, hogy a humán ágens (újságíró) az általa használt algoritmusokkal összehangolódjon, mintegy közös ágenssé váljon. A tanuló algoritmusok segítségével ugyanis nem csak az szabályozható, hogy korábban elképzelhetetlen mennyiségű adatot és publikációt vizsgáljunk meg, specifikusan meghatározott minták szerint, de a tanuló fordítóprogramokhoz hasonló elvek alapján tanuló cikkíró szoftverek segítségével a digitális újságíró számára az algoritmusok személyre szabott az újságíró stílusának és preferenciáinak egyre inkább megfelelő szövegek automatikus generálására is képesek.

A digitális újságíró és a munkáját segítő, személyre szabott és a humán ágenssel egyre inkább összeszokó algoritmusok ágenciájának kapcsán azonban felvethető, hogy az újságírókra érvényes autonómia-jogok milyen mértékben terjeszthetők ki az algoritmusokra. Röviden: azokhoz a dokumentumokhoz, melyekhez az újságíró kitüntetett társadalmi pozíciójánál fogva mint személy hozzáférést kap, vajon hozzáférést adhatunk -e algoritmusoknak, melyek a szó szoros értelmében maguk nem újságírók? A kérdések itt a kommunikációba bevont ágensek természetével és társadalmi státuszával kapcsolatosak, és elsősorban nem technikai, hanem politikai, etikai és jogi természetűek (Wiley 2021). A PTC szempontjából azonban érdekesebb a digitális újságíró ágenciájával foglalkozni, s ennek kapcsolatát vizsgálni ennek az új technikai feltételek közt adott kommunikációs formának.

A kommunikációnak, mint minden esetben, itt is azt a fogalmát használjuk, amely ágensek részesítésére utal bizonyos többé-kevésbé meghatározott felkészültségek tekintetében. A digitális újságírásban az újságíró szerepe – akárcsak klasszikus kollegái esetében – egyfelől a felkészültségek megszerzésére, másfelől azok megfelelő közvetítésére irányul, s ekképpen munkája valamelyest hasonlít a tanáréra vagy még inkább a tudományos kutatóéra. Ha ezt a három formát dinamikusan tekintjük – újságíró, tanár és kutató – akkor azt mondhatjuk, hogy a tanár elsősorban a már meglévő felkészültségeinek kommunikációjában, a kutató a kommunikatív bővítésében (vagyis újabb ismeretek „felfedezésében”, szignifikációk „kódolásában” érdekelték, az újságíró pedig valahol a kettő között helyezkedik el (nem véletlen, hogy bizonyos tudományterületek kutatóit nem is annyira könnyű megkülönböztetni az újságíróktól, már amennyiben az általuk művelt módszertant tekintjük). A digitális újságíró egyik részfeladata szignifikációkat „találni” a mérhetetlen digitális adathalmazban. Ebben az adathalmazban egyaránt lehetnek nyers adatok (szignifikánsok), melyek szignifikátumát még meg kell találni (s a szignifikációt csak ez után lehet, ebben a kapcsolatban értelmezni), illetve olyan szignifikációk, melyeket egy magasabb szinten megtartva-megőrizve egy absztrakt szignifikáció keretein belül – immáron ezen új szignifikáció szignifikánsaiként – kell tudni elhelyezni. Számunkra most ez utóbbi folyamat az érdekesebb, mert ebben mutatkozik meg az ágens azon hatóköre, mely alapján nem csak már működőképes szignifikációkat tud bevinni a kommunikációba, de arra is képes, hogy a szignifikációként működő képleteket egy magasabb szintű szignifikációba, például mintázatfelismerés és újrendezés vagy absztrakció révén mint szignifikánsokat vonjon be. A digitális újságírásban ez a folyamat komputeres segítséggel megy végbe, azonban a komputer itt semmi esetben sem tekinthető egy, a távcső vagy a lehallgató készülék módjára értelmezett protézisként vagy az újságírói kapacitás pusztán kvantitatív kiterjesztéseként. Arról van szó ugyanis, hogy a digitális újságírásban nem csak a gép tanulja meg az újságíró preferenciáit, normáit és nyelvét, de az újságírónak is át kell hangolódnia egy olyan szakmai üzemmódra, amely könnyen összefésülhető a komputerizált működéssel: olyan

potenciális szignifikációkra kell vadászni, amely az algoritmusok számára mint potenciális szignifikációk jelennek meg, s bizonyos típusú szignifikációk inkább tekinthetők ilyenek, mint mások. A PTC nyelvén szólva: azok a problémátípusok, amelyeket a (jelenlegi) algoritmusok felismerni és kezelni képesek, gyökeresen különbözhetnek azoktól a problémátípusoktól, amelyeket a humán ágensek tipikusan észlelnek és kezelnek. Ha a problémafelismerésben és problémakezelésben érintett szignifikációk, illetve ezek lehetséges bemeneteinek (potenciális szignifikációsainak) tipológiája megváltozik, az szükségszerűen maga után vonja a kommunikatív, s végső soron a kommunikáció megváltozását, akár olyan észrevétlenül, hogy mindezt maguk a kommunikációban részesülő ágensek sem ismerik fel. S ha nem ismerik fel, akkor – analitikus okokból kifolyólag – nem képesek azt problémaként sem felismerni: ennek következményeit pedig nem látjuk előre.

Big data, társadalom és kommunikáció

A big data nem pusztán egy újfajta kvantitatív, és még jelentősebb mértékben statisztikai-módszertani fordulatot jelent, de megláthatunk benne egy specifikus kommunikációfelfogást is. Ennek megértéséhez a kommunikatív alapját képező szignifikáció fogalmából kell kiindulnunk. Nem véletlen, hogy a statisztikában a szignifikancia fogalma egyáltalán nem mutat jelentős kapcsolatot a szó hétköznapi értelmével. A szignifikáns nem csak az angol, de a magyar nyelvben is valami jelentősre, valami fontosra utal, a statisztikában – és bocsássuk előre: a PTC-ben – azonban erről szó sincs. A statisztikában a szignifikancia, nagyon leegyszerűsítve, a mintavételi eljárás kontextusában merül fel, s azt mutatja, hogy mi a valószínűsége annak, hogy eredményeink valós képet adnak a véletlen egybeeséshez képest, más szavakkal, érvényesek lennének -e az eredményeink akkor is, ha a kutatást nem egy meghatározott eljárással vett, a tényleges populációnál szűkebb mintán, hanem a vizsgálati populáció egészén végeztük volna el (ezért van az, hogy egy bizonyos szintig pusztán a megfigyelési egységek számának növelése magasabb szignifikanciát eredményezhet). Nagyon egyszerűen kifejezve a szignifikancia azt mutatja meg, hogy jelent-e valamit az eredmény, a kapcsolat, különbség, amire a statisztikai elemzés referál, mond-e valamit arról (statisztikai értelemben), amiről a kutatás állítani akar valamit. A szignifikanciának e tekintetben nincs köze a kapott eredmények érdekességéhez, fontosságához, jelentőségéhez, ennél sokkal alapvetőbb: azt mutatja meg, hogy van -e egyáltalán szignifikáció, keletkezett-e valamiféle tudás, referál -e az eredmény valamire önmagán kívül (feltételezhetünk-e szignifikátumot).

A big data elemzések voltaképpen a szignifikációnak ezt a fentebb igen egyszerűen kifejtett jellemvonását igyekeznek kiküszöbölni oly módon, hogy a szignifikancia kérdése fel se merüljön. Tegyük fel, hogy – sztemerd mintavételi eljárásokkal, tehát egy alapsokaságról szóló pontos adathalmaz alapján véletlenszerűen kiválasztott reprezentatív mintán – statisztikai elemzéseket végzünk, és arra vagyunk kíváncsiak, hogy az eredményeink az eredeti mintára szignifikánsak -e: jelölik-e azt. Ha az eredmény nem szignifikáns, akkor tulajdonképp nem történik szignifikáció: az eredmények csak a mintára vonatkoztathatók, nem pedig az alapsokaságra, aminek a minta a reprezentációja hivatott lenni. A mintánk esetében a klasszikus mintavételes kutatásoknál kétszeres szignifikációval van dolgunk: egyrészt az adatok szignifikálják azokat az entitásokat (természetesen pusztán az adatok vonatkozásában, nem önmagukban) amelyek az adatszolgáltatás objektumai. Másrészt a mintavételek során csak az alapsokaság bizonyos tagjainak adataival dolgozunk, és az így létrejött minta az alapsokaság adatait hivatott szignifikálni. A big data kutatások ezt az utóbbi lépcsőt hagyják el, hiszen célszerűen az alapsokaság adataival dolgoznak, nem egy reprezentatív mintán: az adatok itt az alapsokaságot képviselik (reprezentálják), a szignifikáció tehát itt egyszerű, vagy, másként mondva, egyszeres.

A big data által kínált paradigmaváltás lényege egyszerűen fogalmazva a mediálatlanság, mind szerkezetileg, mind időben. A big data szerkezetileg mediálatlan, hiszen az adatokat a legtöbb big data kutatásban a mérhető és releváns legalacsonyabb szinten gyűjtik és elemzik, a társadalomkutatásokban ez például az individuális szintű adatgyűjtést jelenti. Az adatgyűjtés emellett tipikusan időben is mediálatlan: a keresztmetszeti, illetve a több időpontban felvett diszkrét adatok közötti longitudinális természetű kutatásokkal szemben az adatgyűjtés dinamikus, esetenként valós idejű, folyamatos. A tudományos diskurzusban ugyanakkor megjelenik egy ágens-fókuszú narratíva, amely arra figyelmeztet, hogy a mediálatlansággal valójában az ágenciát vesszük ki a kutatási folyamatból, s adjuk azt az algoritmusok kezére. Lash (2007) és Beer (2009) szerint ez megváltozott hatalmi viszonyokat eredményez, ahol a korábbi, humáncentrikus ontológiai és episztemikus kérdések helyére pusztán faktualitásokkal foglalkozó, adatszerű kérdések kerülnek. Ebben a helyzetben sem hely, sem idő nincs a reflexióra vagy az osztályozásra. Ezzel a narratívával szemben mások úgy érvelnek, hogy a mediálatlanság és a látszólagos episztemikus semlegesség a kategorizálást is csökkenti, ami nagyobb fokú objektivitáshoz vezet: az individuális szintű megfigyelési egységeket nem kell kategóriákba rendezni, s mivel a kategorizálás mindig a kategorizáló ágens kategóriáinak alkalmazását jelenti, a kategóriák hiánya illetve alacsony szinten (individuális szinten) történő alkalmazása segítheti a kutatókat elfogulatlanabb vizsgálatok elvégzésében (Couldry – Powell 2014).

Számunkra a kommunikációkutatás szempontjából mindezek természetesen főként a szignifikáció és a kommunikáció perspektívájában érdekesek. A big data alapállása – leegyszerűsítve – az, hogy az adatok nagyfokú kvantitatív gazdagsága mellőzhetővé teheti azokat a részben vagy teljesen kvalitatív jellemvonásokat, melyekkel korábbi kutatások rendelkeztek. Mi több, azokat az adatredukciós eljárásokat – mint amilyen például maga a kategorizálás is, természeténél fogva – egyesek a megfelelő mértékű kvantitatív adatfeldolgozásra való képességgel magyarázzák. Ebből a szempontból a big data új-atomizmus, ami a legkisebb egyedi jelenségeket, objektumokat tekinti az elsődlegesen vizsgálódásra érdemes entitásnak, s minden ennél nagyobb egységet a kategorizálás olykor szükségszerű, de lehetőség szerint kerülendő vonatkozásának tekint. A kérdés már most az, hogyan kommunikatív egy adathalmaz a rá vonatkozó kategorizálás, más szóval a szignifikáció hiányában? Kiküszöbölhetőek -e a kommunikatívból a szignifikáció, vagyis a kategorizálás során szükségszerűen betüremkedő tévedések, hibák, melyek akár a felismerés, akár az értelmezés esendőségéből származnak? Mondhatjuk -e értelmesen azt, hogy a kategorizációk kilúgozása után egy hibáktól mentesebb képet kapunk a vizsgálati tárgyakról? Természetesen nem mondhatjuk, hiszen a tárgyakra vonatkoztatott megfigyeléseink – akármilyen is legyen ezek szerkezete – soha nem maguk a tárgyak; amire a big data módszerek alkalmasak lehetnek, azt inkább a szignifikációs rendszerek egyszerűsítése révén érik el. S a big data kutatók érvelhetnek emellett, hogy a módszer segítségével az objektumok sokkal szélesebb körét vonják be (participáltatják) ismereteink körébe (kommunikációnkba), mint arra a szűrt (mintavételen alapuló) kutatások esetében lehetőségünk volna. Arról, hogy a szűretlen, egyedi szignifikációkon alapuló kommunikációba közvetlenül bevont objektumok nagyobb száma kárpótol-e minket részleges episztemikus elszegényedésünkért, pontosabban episztemikus komplexitásunk csökkenéséért, vélhetően a következő évtizedek eredményei árnyaltabb képet adnak.

Egészségkommunikáció

Az egészségkommunikáció összetett multidiszciplína, mely gerincét a kommunikáció adja különféle intézmények között. Így egészségkommunikációnak számít mindenekelőtt az orvos – beteg kommunikáció, az egészségmegőrzésre vonatkozó politikai és társadalmi kampányok

illetve általánosságban az egészségtudatossággal összefüggő edukáció. Az egészségkommunikáció bizonyos értelemben a tudománykommunikáció része, hiszen célja a tudományos, professzionális ismeretek átadása a laikusok számára, így itt mindig különféle tudásszintek, és az ezeknek megfelelő különböző intézményszintek közötti kommunikációról van szó. Az egészségkommunikációt a tudománykommunikációtól ugyanakkor megkülönbözteti az a tény, hogy a tudománykommunikációtól eltérően az egészségkommunikáció nem csak tájékoztat, de konkrét cselekvésekre is kíván ösztönözni, viselkedéseket, gyakorlatokat kíván vonzóvá tenni és elterjeszteni. Ekképpen az egészségkommunikációt a retorikával is rokoníthatjuk, hiszen célja ennek is a meggyőzés, azonban a retorikának legfeljebb kommunikációs módszereit, de nem a kommunikátum igazságtartalmára vonatkozó semleges attitűdjét kell birtokolnia, hiszen az egészségkommunikációnak mindig szigorú szakmai tényeken kell alapulnia (Atkin – Silk 2009).

Az egészségkommunikációnak épp ez a kettőssége – a szigorú tudományosság és a laikusok meggyőzése – adja a nehézségét. Ha csak a legegyszerűbb képletbe – orvos-beteg kapcsolat – helyezkedünk, akkor is látjuk, hogy a kommunikációs helyzetbe lépőknek szignifikációs rendszerek közötti fordításra van szükségük, legalább kétszeresen: az orvosnak a tünetek nyelvét (szimptomatikus szignifikáció) kezelhető szakmai nyelvre (szimbolikus szignifikáció) kell fordítania, majd ezt visszafordítani a beteg számára egy hétköznapi szignifikációs rendszerre, ami egyszerre szimbolikus ér elérhető. Ellenkező esetben a kommunikáció nem valósul meg, mint olyankor, amikor az orvos – őszintén – kommunikál, mert ténylegesen elmondott valamit egy szakmai nyelven, s ez elvben elérhető, azonban ha a beteg az alkalmas szignifikációs rendszer ismeretének hiányában nem éri el ezt a kommunikátumot, akkor abból sose lesz kommunikáció. Ennél egyel bonyolultabb, de jelen vizsgálódásunk szempontjából talán érdekesebb az egészségkommunikációnak az a változata, ahol az egészségi állapotokat érintő szakmai kérdéseket nyilvánvaló policy érdekekből a laikus közösség számára kellene elérhetővé tenni, mégpedig nem pusztán tájékoztatás, de cselekvésekre való buzdítás révén. Afféle kéretlen társadalmi kísérletként jelenleg is tanúi vagyunk ennek a világraszóló egészségkommunikációs helyzetnek, mégpedig a COVID_19 pandémia okán, mellyel éppen ezért a jelenleg folyó egészségkommunikációs kutatások legfontosabb fősodra foglalkozik.

Egy fontos cikkben Lee, Kim és Kelsey (2021) a maga komplexitásában elemzik azt a komplex kommunikációs helyzetet, melyben az egészségkommunikációnak a lakosság attitűdjeit és viselkedését az optimális irányba lehetne terelni. Ez természetesen nem könnyű feladat, hiszen az egészségkommunikáció soha nem önmagában, hanem más kommunikációs – ide értve a legkülönbélebb tömegkommunikációkat is – terekkel egyidejűleg létezik és fejt ki hatását. A COVID kapcsán az egészségkommunikációnak a folyamatosan frissülő, egészségkommunikációs szempontokra indifferens, különféle érdekeket és célokat szolgáló tömegtájékoztatási eszközökkel, social media platformokkal, politikai tüsténkedésekkel, és természetesen az intimebb munkahelyi, családi és rokoni hálózatokkal versengve kellett eljutnia az állampolgárokhoz. A polarizált média nem csak Magyarországon, de a kutatások szerint az Egyesült Államokban is tovább növelte a lakosság polarizálását a Covid kérdésében is: a vírustagadók jobbára a Trumpista-konzervatív, a Fox News csatorna kemény fogyasztói közül kerültek ki, s szintén ők voltak azok, akik nagyobb eséllyel szabotálták az egészségügyi előírásokat, például a maszkviselést. Ugyancsak a globális járvány hívta fel a figyelmet – újra, ám ezúttal minden eddiginél markánsabban – az echo chamberok és filter buborékok veszélyeire, hiszen ezekbe nehéz volt behatolni egységes egészségkommunikációs kampányokkal, az ideológiailag és világnézetileg lezárt csoportokba a szokásos direkt kommunikációs csatornákkal nem lehetett bejutni. A social media, a (nem tudományos) hírforrások és a tudományos vagy hivatalos szervek kommunikációjának kommunikációs vektorként való felfogását is Entradas (2021) is hangsúlyozza, utalva arra, hogy a pandémia

kapcsán a lakosság viselkedésének magyarázatához mindhárom ágenciát figyelembe kell veyük.

A PTC szempontjából nézve az egészségkommunikációnak tehát különösen két aspektusa érdekes. Egyfelől, az egészségkommunikációban – miként valamennyi kommunikációban – nem minden ágens ugyanazokkal a felkészültségeivel vesz részt, azonban a közösség tagjaként csak annyiban participálódik, vonódik be, amennyire ezt felkészültségei lehetővé teszik. Annak érdekében viszont, hogy kommunikációról beszélhessünk, a színtéren jelen kell lennie legalább egy olyan, elérhetővé tett szignifikációnak, amelyhez a közösség minden tagja hozzáfér. A szakmai feladat az egészségkommunikáció esetében épp az ilyen szignifikációk létrehozása, amely azonban nem magától értetődő módon egyszerű, hiszen a szignifikációnak nem pusztán érthetőnek, de – egyszerűen szólva – igaznak is kell lennie. Az egészségkommunikáció során használt szignifikánsok ugyanazt a szignifikátumot kell, hogy jelöljék, mint az eredeti tudományos nyelv vonatkozó szignifikánsai, s ekképpen maga a szignifikációs rendszer végzi a fordítást két különböző, de ugyanarra a szignifikátumra referáló nyelv között. Az egészségkommunikációban különféle struktúrájú és szignifikációs szerkezetű felkészültségekben kódolódnak a világ megértéséhez és a helyes (vagy kifizetődő, vagy ajánlatos, vagy életesélyeinket fokozó stb) cselekedethez szükséges információk, s ezeket a lehető legszélesebb közösség számára kell kommunikatívvá tenni. A filterbuborékok és visszhangkamrák ugyanakkor arra is felhívják a figyelmünket, hogy az elérhetővé tett szignifikáció – vagyis a kommunikatív – nem vonja maga után automatikusan a kommunikációt, részesedést. Ennek a gyakrabban tárgyalt oka az, hogy az elérhetővé tett szignifikációt a potenciális ágensek olykor nem képesek faktuálisan elérni, nincs meg hozzá a felkészültségük, így a kommunikatívban kódolt többlet-felkészültségekben nem tudnak részesedni. Előfordulhat azonban – s erre a visszhangkamrák tökéletes példát szolgáltatnak – hogy az ágensnek bár lenne elvi lehetősége – felkészültségei lehetővé tennék – a kommunikációra, erre nem hajlandó, azt elutasítja. Ezt nem csak úgy lehet megtenni, hogy, egyszerűen szólva, az ágens befogja a fülét, de úgy is, hogy nem fogadja el a kommunikatívban kódolt felkészültség felkészültség-jellegét, más szóval nem tekinti a kommunikációt legitimnek. A visszhangkamrák a polarizáció révén pontosan így működnek: szétrepesztik a legitimnek tekintett kommunikációs közösségeket, szub-kommunikációkat hoznak létre, melyek belülről nézve szinte akadálytalanul, konfliktusmentesen működnek, egymás számára azonban jobbra átjárhatatlanok, vagy legalábbis nehezen érhetők el egymás számára.

Egy másik fontos szempont, amelyet az egészségkommunikáció működéséből általános szinten is megtanulhatunk az a kommunikációk vektor-jellege: talán egészen ritka esetektől eltekintve nincs kommunikáció általában, hanem különböző kommunikációk működnek, magunk is többféle kommunikációban vagyunk részesedve, s cselekvéseinket, hiedelmeinket, valóság észlelésünket nagyban meghatározza, hogy épp mely kommunikációt vonjuk be problémamegoldásainkba. A kognitív pszichológia konnekcionista elméleteinek hasonlatával élve, mely szerint számtalan párhuzamosan működő mentális reprezentáció-folyamat közül a tudat fókuszja az, ami épp kijelöli a tapasztalat élményét – miközben a többi képlet sem tűnik el – a kommunikációink jelenvalóságát mindig az akut problémahelyzet határozza meg és rangsorolja. A PTC szerint problémák in vivo megtapasztalása (jobban mondva, a probléma regisztrálása) az ágens arra sarkallja, hogy mérje fel jelenlegi helyzetét, értékelje, és vessen azt össze egy kívánatos, a jelenben is modellezhető helyzettel. Mind a problémafelismeréshez, mind a problémamegoldáshoz felkészültségekre van szükség, s ezek jó része nem eredendő, hanem tanult, vagyis a kommunikációban elérhető felkészültség. A kommunikáció azonban nem egyedi, számtalan kommunikációban vagyunk, de pontosan ugyanabban az értelemben nem tudunk egyszerre ott lenni mindegyikben, amennyire nem tudunk egyszerre túl sok külső tárgyra, vagy belső tartalomra fókuszálni. A társadalmi kommunikáció esetében azonban – s erre az egészségkommunikáció kitűnő példát szolgáltat – próbálkozhatunk az egyes

kommunikációk összekötésével, s ekkor a kommunikációk közötti kommunikáció (másképpen a fordítás) az egyébként szignifikációs szinten elszigetelt közösségeket egy új, egymás számára kommunikatív elérhető ágensek közösségévé szervezi, s minthogy a kommunikációknak nincs elvi kvantitatív határa, a kommunikáció felkészültségnövelő tulajdonságánál fogva a kommunikációk szaporítása vélhetőleg számunkra kedvezőbb feltételek megteremtését eredményezi.

Irodalom

Alahmed, Anas M. (2020) Internalized Orientalism: Toward a Postcolonial Media Theory and De-Westernizing Communication Research from the Global South. *Communication Theory*, 30(4). 407–428.

Ang, Peng Hwa – Knobloch-Westerwick, Silvia – Aguaded, Ignatio – Muñoz-Urbe, Juan-Fernando – Wasserman, Herman – Athique, Adrian (2019) Intellectual Balkanization or Globalization: The Future of Communication Research Publishing. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 96(4). 963–979.

Atkin, Charles – Silk, Kami (2009) Health Communication. In: Stacks, Don W. – Salwen, Michael B. (eds. 2009). *An Integrated Approach to Communication Theory and Research. Communication Theory and Methodology* (Second ed.). Routledge. 489–503.

Beer, David (2009) Power through the algorithm? Participatory web cultures and the technological unconscious. *New Media & Society* 11. 985–1002.

Couldry, Nick – Powell, Allison (2014) Big Data from the bottom up. *Big Data & Society*. <https://doi.org/10.1177/2053951714539277>.

Demeter Márton (2014) *A jel, a kép és az ikon*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.

Demeter Márton (2019) Power relations in global knowledge production. A cultural/critical approach. *Journal of Multicultural Discourses*, 15(1). 1–17.

Entradas, Marta (2021) In Science We Trust: The Effects of Information Sources on COVID-19 Risk Perceptions, Health Communication, advance online publication. DOI: 10.1080/10410236.2021.1914915.

Horányi Özséb szerk. (2006) *A kommunikáció mint participáció*. Budapest, AKTI – Typotex.

Kozman, Claudia (2021) Reconceptualizing Arab Media Research: Moving From Centrism Toward Inclusiveness and Balance. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 98(1). 241–262.

Lash, Scott (2007) Power after hegemony: Cultural studies in mutation. *Theory, Culture & Society* 24(3). 55–78.

Lee, Jiyoun – Kim, Yungwook – Kelsey, John P. (2021) Beyond Wishful Thinking during the COVID-19 Pandemic: How Hope Reduces the Effects of Death Arousal on Hostility toward Outgroups among Conservative and Liberal Media Users for COVID-19. *Information, Health Communication*, 37.14. 1832–1841. DOI: 10.1080/10410236.2021.1921906, advance online publication.

Molina, Jose L. – García-Macías, Alejandro – Lubbers, Miranda J. – Valenzuela-Garcia, Hugo (2020) The embeddedness of social capital in personal networks. *Network Science*, 8(2). 189–203.

Muchtar, Nurhaya – Basyouni, Ibrahim Hamada – Hanitzsch, Thomas et al. (2017) Journalism and the Islamic Worldview. *Journalism Studies*, 18(5). 555–575.

Peters, John Durham (1999) *Speaking into air*. Chicago: The University of Chicago Press.

Petre, Caitlin (2013) *A Quantitative Turn in Journalism?*” *Tow Center for Digital Journalism*, October 30. <https://blog.chartbeat.com/2013/10/31/quantitative-turn-journalism/>

Thurman, Neil (2019) “Computational Journalism.” In: K. Wahl-Jorgensen – Hanitzsch T. eds. *The Handbook of Journalism Studies*, 2nd editon. New York, Routledge.

Volker, Beate (2020) Social capital across the life course: Accumulation, diminution, or segregation? *Network Science*, 8 (3). 313–332.

Waisbord, Silvio (2019) *Communication. A Post-Discipline*. London, Polity Press.

Wiley, Sarah K. (2021) The Grey Area: How Regulations Impact Autonomy in Computational Journalism. *Digital Journalism*. DOI: 10.1080/21670811.2021.1893199

Zelizer, Barbie (2011) Journalism in the service of communication. *Journal of Communication*, 61(1), 1–21.